

AZ ÖSSZEGEZÉS KÖNYVE

T Ű R I G Á B O R

A vers kihívása költészetünk fő vonulatát mérte fel hat, szemléletében és módszerében rendkívül egységes esszével. A könyv jellegét az a tanulmányokon végigvonuló evidenciális alapelv határozza meg, mely szerint újabb költészeti avantgardunk első szakasza lezárult, így ez a vállalkozás egy jól megválasztott időpontban (a tanulmányok egy kivételével, amely 1974-ben született, 1973-ban nyerték el végső formájukat) rögzíti költészetünk eddigi eredményeit, nem feledkezve meg a lezárult korszak kritikai megítéléséről sem. A kötetnek az utószó szerény megtegetőzése ellenére is meglévő teljességigénye irodalmunk jelenében egy rendkívül fontos művet hozott létre: a most és később felnövő nemzedékek számára egy tankönyvszerűen egységes, tömör munkában örökítette meg költészetünk közelmúltját. Ez az összegezés a jövőre nézve természetesen nem kíván egyetlen változtathatatlan igazság lenni, csupán egy nemzedéknek önmagáról s később felismert elődeiről szóló vallomás. Ez a költészet, anyagot szolgáltatva irodalmunk értekező műfajainak, maga is igényelte a kritikát, mert mindkét közlésforma csak a másikkal együtt, az elmélet és gyakorlat dialektikus kapcsolatában termelhetette ki önnön értékeit.

Végel az egyes tanulmányok felépítésében magabiztos rendszerzőképességről tesz tanúbizonyságot: az adott költészetek legjellemzőbb vonásait áttekinthetően tipologizálja. A tanulmányok tagozódását megalósító fejezetek gondolatmenete többnyire célra törő, lineáris: az egymást követő megállapítások egymást indokolják, illusztrálják, egymásból értelemszerűen következnek. A megvilágított tények felhalmozódásából a végső következtetés új minősége jön létre. A tanulmányok befejező részei ezért mindig lényeglátóak:

Végel László: *A vers kihívása*. Forum, Újvidék, 1975.

mint az állatmese végén álló szentenciák a tanulságot az adott költői opus fő jellemzőit foglalják magukba. A tanulmányszakaszok egy-egy gondolatot kis „mikrokozmoszá” kerítenek ki, majd végül ezeket frappáns definíció fogja össze, mely az előzőekben elemzett fogalmakra épül: tehát az előzőleg alaposan illusztrált, feltérképezett, kitapogatott és analizált fogalmak a végső definícióban már ismertként jelennek meg. Így válik lehetővé egy költői életmű három mondatban való jellemzése, mint a Gál-esszé végén: „A csavargás, a bolyongás nyelve a megtérés, a nyugalom nyelvévé változik át. A halállal, a megszűnéssel való szembesülés kipattantja az irónia szikráját, a számot adás pedig a melankólia bölcsőjévé válik. A költészet kiteljesedett: a harcos irónia és a melankólia között remeg.”

Végel esszéinek ilyen fölépítését nem egyedülálló kuriózumként emelem ki, hiszen minden elméleti kérdéssel foglalkozó munka gondolatmenetétől ilyen rendszerességet kell elvárunk. Egyetlen értekező munka sem válhat leltári jegyzőkönyvvé. Az esszében, tanulmányban való közlés a megállapítások rendszerezését követeli meg, hogy a kiemelt fogalmak egy magasabb gondolati egységbe állhassanak össze. A vizsgált tárgy lényege így ragadható meg. Végel ennek az alapvető követelménynek tesz eleget, amikor írásaiban elvontnak tűnő, filozofikus gondolatvezetést alkalmaz. A megállapítások többszöri kötődésükkel úgy áthálózák az esszék gondolati felületét, hogy az építményen nem találhatunk olyan zavaró pontot, mely a gondolatvitel vonalához való pusztán esetleges kötődésével az építményt alapjaiban rengetné meg. Az esszé (de bármilyen tanulmány is) egyénien megválasztott szempontokból indul ki, tehát egyoldalúvá válhat. Ezzel is a teljesebb megismerés céljait követi. Az esszé nem az objektív, hanem az önmagában adott teljesség megvalósítására irányuló kísérlet. A könyv utószavában olvasható mentegetőzést, miszerint e munkák nem a teljesség igényével íródtak, úgy kell tehát értenünk, mint egy nem létező objektivitás alóli feloldozás fölösleges igényét. Végel a könyv legtöbb esszéjében a választott szempontok és az alkalmazott módszer adta lehetőségeket a maximumig kihasználta.

Ez az alapelveihez végig hű kötet többnyire kellőképpen kifejtett megállapításokat taglal egységes kompozícióban. A kivételes vállalkozás megbecsülése mellett azonban vitatkozni is kell e könyvvel. A kötet értékét ez nem csökkenti, hanem kiemeli irodalomtörténeti értékelésekhez alapul szolgáló forrásműjellegét. (Éppen a könyv

tartalmának igényes koncepciója miatt kell megkockáztatnunk a kivitelezésre vonatkozó, ünneprontóan mellékesnek tűnő, de talán mégsem egészen jelentéktelen megjegyzésünket: a könyvnek szép betűkkel, következetes technikai elvekkel megvalósított vizuális tisztaságát, tetszetősségét beárnyékolja a számos, értelemzavaró sajtóhiba. Egy helyen például *versnyelv* helyett *verseny-elv* áll, így elválasztva a sor végén!)

Végel felkészültsége tiszteletet parancsoló, de olvasói észrevételként engedtessek meg néhány szó.

A legnagyobb hiányérzetet a kötet olvasása során a konkrét verselemzések ritkasága okozza, pedig a kisszámú példa bizonyítja, hogy Végel kellő rátermettséggel következtet az egyesből az általánosra. A tömörségre való törekvés és a teljesség igénye következtében Végel gyakran a versidézetekkel is csak illusztrál, pedig néha szükséges lenne egy-egy konkrétabb utalás is, ami az idézetet a megelőző elméleti szöveghez kötné (néha négy-öt, sőt a Koncz-esszében egy helyen hét idézet következik egymás után). Az abszolútumok hajszolásában sokszor frappáns tematizálások, felfedezésszámba menő kategóriák születnek, de *az egyes*, a *konkrét* igen gyakran elvész az áradó általános sodrásában. Más recenzensek is utaltak már arra például, hogy Fehér Kálmán *Petőfi-variációinak* elemzése hiányzik a kötetből, de ugyanezt mondhatjuk el a *Gerilladalok* vagy a *Der springt noch auf* című jelentős versekről is, hiszen Végel csak általánosan utal ezekre. Amikor Tolnainak a banalitás, a zene és a káosz elemeiből építkező versnyelvről beszél, helyesebb eljárás lenne egy (vagy több) teljes vers elemzése, hogy ezek az összetevő elemek egymáshoz való viszonyukban mutatkozhassanak meg. A kiragadott kétsoros részletek ugyanis nem illusztrálhatják a szóban forgó nyelvi jelenség összetettségét. Pozitív példaként említhető viszont Koncz István három sorának vagy Gál László *Hegy és költő* című versének elemzése, bár ezek is részlegesek. Igaz, hogy ha az esszék elemzéspontúbbak lennének, az egész kötet szerkezeti koncepciója igényelt volna változtatást. (Hogy milyen nehéz néhány tipikus versben kimutatni az általános jellemzőket, bizonyítja a Tolnai-esszében a filmszerűség, a dinamizmus és a paradoxon kategóriáit igen helyesen konkretizáló verselemzés, viszont éppen e részletezés miatt nem bocsátkozhat Végel Tolnai néhány jelentős darabjának alaposabb vizsgálatába: a bőség próbára tette a tömörséget.)

Ugyanúgy egy más rendezőelv szempontjából vehető csak fel, nem lett volna-e hasznos a hat esszé elé illeszteni egy átfogó, a vizs-

gált vonulat folyamatosságát és az egyes költők versvilágának megegyezéseit elemző tanulmányt. A folyamatosságot Végel is hangsúlyozza, hiszen ezzel igazolja a választás jogosságát is. E hat költő nemcsak költészetünk élvonalát jelöli, hanem egyúttal egy egységes vonulatot is, amely több nemzedék egymáshoz kötődő költői eredményeiből alakul ki. Ezért négy esszében (Pap, Koncz, Tolnai, Fehér K.) külön kitér az adott költői indulás történeti kontextusára, valamint a konkrét életművekben felismerhető közös vonások bemutatására. Az esszék természetesen így sem csonkák, sőt egymáshoz való kötődésük is határozott: a következetes szerkezeti elv szilárd alapot biztosít számukra. Az átfogó előszó igénye gyakorlati jellegű: a kapcsolatokra vonatkozó fejtegetések nem lennének szétzórva a kötetben.

Az elődöket és rokonokat kutató esszérezleteken kívül egy-egy konkrét vers kapcsán is felmerül a motívumok hasonlóságának kérdése. Végel nem felejt el, hogy a megegyezésekben nem kell szükségképpen hatásokat látnunk. Például, Gál és Fehér Kálmán egyaránt alkalmaz ellentéteket, de ez egy általános költészeti „fogás”, amihez e két költő egymástól teljesen függetlenül jutott el. E gyakori és általánosan megjelenő verstényezőknek leltárba vétele néha funkciótlan, feleslegesnek hat. Abból a megállapításból például, hogy „a csoda transzcendentális világát hívogató hang itt is, ott is (mármint Pap József és Fehér Kálmán költészetében egyaránt — T. G.) megszólal”, semmilyen mélyebb, lényegibb összefüggésre nem derül fény, a transzcendentális csoda révén a rokonságot sok más költőre (nem vajdaságiakra is) kiterjeszhetnénk.

Végel Gál-esszéjében nem történeti nézőpontból közelíti meg a verseket, ezt az eljárást részben sikerül is igazolnia a „motívumtömbök” rendszerezésével, de ha így a műalkotást adottnak s önmagában zártnak tekinti, akkor ezzel az ingardeni módszerrel még szigorúbb bírálat alá kellett volna vetnie azokat a verseket, amelyek a történeti szempont alkalmazásával ha nem is fölmentést, de legalább magyarázatot nyerhetnek (erre Utasi Csaba is utalt recenziójában). A *Rozsdás esté*kebe is bekerült *Ez egy szép vers: magamnak írtam*-szerű kalendáriumos rigmusokat semmiféle történetiség nem avatja remekművé, sőt úgy tűnik, ezek a versek már korukban — megannyi izmus és költői forradalom vihara után is — anakronisztikusan hatottak. Gál László intenzív nyelvi egységbe formált versei mellett — velük egyidőben is — nagyszámú selejtet produkált. Ezeket kötetei is közölték, sőt válogatott verseinek ki-

adásába is került néhány. Végel a Gál László-i portrét, érthetően, csak a *legjobb* versekre támaszkodva rajzolja meg, s ezekben is rámutat a versszervező erők esetleges diszharmóniájára, de túlzott eufemizmusnak érzem, hogy a rigmusversek elhallgatásával Gál László költészetének egyenetlenségeit a valóságosnál jelentéktelenebb színben tünteti fel. (Gál László *Szó a szélben* című kötetének recenziójában éppen Végel mutatott rá, hogy „nemcsak a versek, de a kötetek színvonalát illetően is Gál jelentős ingadozásról tett tanúbizonyosságot.” — *Új Symposion*, 1968/42.)

Koncz István költészete túlságosan is a *sajátja* Végelnek ahhoz, hogy tárgyilagosan szólhasson róla. Mindenki másnál kimutatja a vers-technika alkalmazásának esetenkénti modorosságait, értékük szerint differenciálja a verseket, verstípusokat, mert egy objektív, távolságtartó nézőpontot foglal el, míg Koncz költészetét abszolutizálja. Ebben az esetben a Tolnaival kapcsolatban emlegetett iróniát kellett volna alkalmaznia: „A fiatal Lukács az iróniát egy magasabb rendű magatartásformának tartotta, amellyel az író felülmúlja a szubjektivitást, s ez a horizontok kitágulását is jelenti.” Annak ellenére, hogy az irónia felhangjai kimaradtak, ez az esszé felfedezés-számba menő megállapításokat tartalmaz. Nyilván azért, mert Végel azonosulni tudott Koncz költői világával.

A vers kihívása végén a *Kormányeltörésben* részletes elemzése áll, mintegy jelezve, hogy „a bele nem egyezés eposza” költészetünk avantgard vonulatának egy szakaszát zárja le, „amely megteremtette s tovább tökéletesíti modern életszemléletet közvetíteni tudó nyelvét. Ez a modern életszemlélet a létkérdések kutatásában, körünk ellentmondásainak érzékeny regisztrálásában, a társadalmi lét költői visszahódításában mutatkozik meg. S ez az utóbbi rendkívül fontos tényező: a mai jugoszláviai magyar avantgard költészet a modern nyelv megteremtésének folyamatában ugyanis nem a formalizmus, az 'esztétizmus' útján indul el, hanem nyelvét a valóságos élet jelrendszerére alapozta, és a valóság viszonylatainak figyelembevételével alakította tovább.” Ez az egész kötet által vizsgált költészet meghatározását nyújtó részlet a Pap Józsefről szóló esszéből való, de a benne jelzett nyelvi vonatkozásokat Végel mind a hat költő művében vizsgálja. A *Kormányeltörésben* társadalmi aktualitását is a nyelven keresztül értelmezi, ami természetesen is adódik a poéma sajátos nyelvi struktúrájából. A *Kormányeltörésben* kapcsolatban azonban ismét arra kell utalnunk, hogy Végel formális megegyezések alapján kíván kapcsolatokat kimutatni e költe-

mény és más alkotások között. Szerinte a *Kormányeltörésben* ősei Tolnai *Gerilladalai* és Fehér Kálmán *Panaszai*. Mint megállapítja, ez utóbbiak egy pozitív utópia felé haladnak, míg „Domonkos egészen más irányból közelíti meg ezt a problematikát, s felmutatja az ellentétek látteleletét. A *Kormányeltörésben* világába nem hatol el a panaszok hangja, belőle az értelmes remény ki van zárva, mint-hogy ebből a reménytelenségből nincs logikus kiút.” Tehát Domonkos nem pozitív utópiát közelít meg, hanem egy remény nélküli létállapotot regisztrál, s ebben a másik két költőtől alapvetően különbözik. A *Kormányeltörésben* a másik két ciklust őseinek vallhatja, de csak abban, hogy azok is egy átfogó epikus kompozícióban vallottak a társadalmi-egyéni létezés ellentmondásairól, amelyek a *Kormányeltörésben* érik el kulminációs pontjukat.

A *Kormányeltörésben* lezárta költészetünkben „a vers és a létezés kihívásának, a nyelv destrukciójának, az ironikus-groteszk versképletnek a korszakát”. A *Kormányeltörésben* alapos elemzésével Végel könyve is elnyeri végső zártságát. „A *Kormányeltörésben* után a robbantás és az összegezés korszakának határai kezdődnek kirajzolódni.” Ennek az összegezésnek a könyve *A vers kihívása*, amely a verssel együtt irodalomtörténeti értékeink kritikai meghatározására és rögzítésére hívja ki irodalmi közvéleményünket is.